

KULTI I DHIMBJES DHE REZISTENCËS - FIGURA E GJERGJ ELEZ ALISË NË NARRATIVËN BALLKANIKE

THE CULT OF PAIN AND RESISTANCE - THE FIGURE OF GJERGJ ELEZ ALIJA IN THE BALLKAN NARRATIVE

Emine SHABANI¹

^{1*} Department of Albanian Language and Literature, Faculty of Philology, University of Tetova

*Corresponding author e-mail: emine.shabani@unite.edu.mk

Abstract

Myths explain phenomena to us, and are in figures, waiting to be exposed. In the novel *Triumfi i Gjergj Elez Alisë*, the author has created a facade to cover its mythological nature. This fact requires laying out and solving a problem, such as tracing the origin of a medieval myth. The national hero Gjergj Elez Alia is a figure of Albanian mythology and the postmodern perspective, which Ridvan Dibra gives breath and real feeling. On the other hand, this heroic figure for Albanians, Ivo Andrić, with sarcasm, grotesque, and interpretations and projections. This research paper compares Ridvan Dibra's novel, Ivo Andrić's work, and folk tales on the Song of Gjergj Elez Alia. The decomposition of the myth, the comparison of the two works, the conceptualization within, transforming it sometimes into a representation and sometimes into an allegory of mythological, philosophical, and aesthetic positions, and the relationships between rationality and irrationality would be discussed.

Keywords: *Gjergj Elez Alia, mythology, postmodernity, parallel approach between the works of the two authors.*

Përmbledhje

Mitet na sqarojnë dukuri të rëndësishme dhe janë të mbështjella-të inkapsuluara me figura, të cilat presin t'i deshifrojmë. Te romani *Triumfi i Gjergj Elez Alisë*, është interesante të vihet në dukje fasada që autori i ka dhënë rrëfimit që mbulon natyrën e saj mitologjike. Ky fakt kërkon shtrimin dhe zgjidhjen e një problemi, siç është nxjerrja e prejardhjes dhe gjetja e origjinës së një miti mesjetar. Heroi kombëtar Gjergj Elez Alia është një figurë midis mitologjisë shqiptare dhe perspektivës postmoderne, që Ridvan Dibra, i jep frymë e ndjesi reale. Ndërsa nga ana tjetër këtë figurë heroike për shqiptarët, Ivo Andrić e trajton me sarkazëm, grotesk dhe me interpretime dhe projekte të ulëta. Studimi fokusohet në krahasimin mes romanit të Ridvan Dibrës, Ivo Andrićit dhe rrëfimeve popullore, mbi Këngën e Gjergj Elez Alisë. Zbërthimi i mitit, krahasimi i dy veprave, konceptualizimi në brendësi duke e shndërruar herë në paraqitje e herë në alegori pozitash mitologjike, filozofike e estetike, se si do të ishin marrëdhëniet mes reales, historisë, apo racionale dhe irracionale.

Fjalët kyçe: *Gjergj Elez Alia, mitologjia, postmodernia, përfaqje paralele mes veprave të dy autorëve.*

Hyrje

Kënga e kreshnikut Gjergj Elez Alia, fillon me vargjet mnemonike “*Trim mbi trima ai Gjergj Elez Alia, çë nand vjet, nand plagë në trup mi ka*”, një mënyrë hiperbolike rrëfimi që shpreh, trimërinë dhe dhimbjen e plagëve të heroit, vargje këto që i ruajnë linjat e rrepta antike të bëmave të tij.

Çdo mit është rrëfim për rrënjët. Figura e heroit në mitologjinë shqiptare, përfaqësohet me një moral që ka pastërtinë e maleve dhe të qiellit dhe, të një force njerëzore, që i kundërvihet një force tjetër njerëzore, e herë-herë duke i mvëshur edhe elemente fantastike forcës dhe guximit të tij, me një reminiscencë të ftohtë nga mesjeta e hershme e shek. XII ose XIV, sipas studiuesve. Figura e Gjergj Elez Alisë, është reale, ai përmendet në këngët kreshnike të kënduara me lahutë, krahas Mujës dhe Halilit, Ali Bajraktarit, Zuko Kapetanit, Ramë Bajraktarit, 30 Agët e Jutbinës, këngë që lëshojnë dritë në historinë e fiseve arbërore, me paralelizëm spontan dhe karakter lirik-dramatik, madje edhe tragjik që këndojnë kulmin dhe mbarimin e jetës së heronjve, të cilët lavdinë nuk e pranojnë falas.

Teksti si dokument antropologjik

Në eposin legjendar ka vetëm heronj kulturorë dhe, heronj historik nuk ka. Prandaj dhe arbëreshët e Italisë, Sremi, Danubit, Mandricës, Zarës, Ukrainës, morën me vete epopenë e Skënderbeut, që këta shqiptarë pa atdhe, të identifikoheshin nga të huajt me figurën e Skënderbeut. (Sinani, 2011:30 Etnos në epos). Heronjtë historik janë të dokumentuar me libra, regjistra, etj, ndërsa heronjtë kulturorë, i përkasin një periudhe më të hershme, ata mund të identifikohem me anë të tekstit antropologjik dhe përmbajtjes së tij. Në këngët epike, përfshirë këtu edhe Gjergj Elez Alinë, përmenden toponimet si: Jutbina, Krajina, Velika Kladusha, Bjeshkët e Bardha, Lugjet e Verdha, Kotoret e Reja dhe vendet malore bjeshkët, sepse në epos gjithnjë bën ftohtë, prandaj edhe këngëtari që në krye paralajmëron “*Fort po shndrit njaj diell, e pak po xe*”, që tregon një mjedis alpin, bjeshkë dhe prirje e njerëzve parahistorikë, që njihet si prirje e vertikalishtet, shprehje e vullnetit njerëzor për tu lidhur me botën hyjnore. (Sinani, 2011:40)

Një aspekt tjetër i përfaqësimit të Gjergj Elez Alisë nga Ivo Andriç, është se ai e përdor groteskun, deri në skajshmëri, madje më shumë se Don Kishotin, Servantesi. Ndërsa Ridvan Dibra e vendos figurën e Gjergj Elez Alisë, nën optikën reale e racionale të një heroi, i cili ka virtytet dhe veset e tij. Autori është bashkudhëtar i padukshëm i personazhit të tij thotë (Bakhtin, 1986:190) “*Mitet ndryshojnë nga kultura në kulturë, por ato mbeten të vlefshme si metafora të cilat shprehin përvojën tonë të diçkaje përtej njeriut*” (Arnold van Gennep: 98).

Shumë studiues kanë gjetur elemente të ngjashme të metrikës së vargut epik shqiptar, me vargjet e Iliadës së Homerit, që dëshmon për një lashtësi dhe ndikim nga fqinjët. Edhe nga aspekti metrik vargu i eposit shqiptar është heterometrik, ka varg 10 rrokësh ka gjedhe të epeve antike, nuk ka rend të rreptë metrik, por ka në të kënduar. Gjithashtu ka dëshmi të vargëzimit tonal. Ndërsa eposi sllav në krahasim me atë shqiptar, ka rimë, nuk ka dëshmi të vargëzimit tonal-që është karakteristikë e gjuhës serbo-kroate, ka më pak elemente të gjedhes së epeve antike dhe ka rend të brendshëm në vargëzim.

Nga kreshniku te njeriu: Transformimi i Gjergj Elez Alisë në prozën bashkëkohore dhe realiste!

Për sa i përket krahasimit me veprën letrare të Dibrës, ai e transponon heroin legjendar nga mesjeta e hershme në një kohë moderne, duke e zhveshur nga miti, në një kontekst filozofik, ironik dhe bashkëkohor. Në veprën e Dibrës, Gjergj Elez Alia, është njeri i zakonshëm, që vuan, dyshon dhe reflekton mbi ekzistencën dhe triumfi i tij është filozofik e shpirtëror epërsi e

paprekshme, dhe jo fizik e tërë drama qëndron në atë triumf. Në këtë moment, kur gjithë kafeneja është mbushur me fshatarët e Egobokës, krijohet një pershtypje respekti, që lind nga kontrasti midis figurës së frikshme dhe sipërore të Bajlozit dhe shndërrimit ekstrem e të kthesës befasuese të triumfit të Gjergjit *me nandë plagë* e të molisur nga dhimbjet e qëndrimit nëntë vjeçar në shtrat.

Në roman lexuesi pret me padurim të shohë dyluftimin në fushën e mejdanit, kur Gjergj Elez Alia ta mund Bajlozin, por ky dyluftim është verbal, ai e mund atë në formë simbolike. Rrëfimi i Dibrës është fiksional dhe intelektualist, një rrëfim i stërholluar me ndryshime toni nga serioz në ironi therëse, nga tragjik në filozofik, nuk mungojnë forma eseistike, pyetjet retorike, monologu i brendshëm dhe, e gjithë kjo përbën thelbin estetik të romanit. Ai është kritik ndaj glorifikimit të së kaluarës dhe, e vendos heroin në dritën reale të njeriut të sotëm modern. Ky fakt përbën intertekstin e romanit, ku shohim afrim dhe kontrast përfytyrimesh, shtjellim që përsëritet gjatë tërë veprës, me vërtetësi psikologjike dhe koherencë artistike, që është transplantimi nga mesjeta e hershme në kohën moderne, ku arti i shkrimtarit synon më tepër një portret psikologjik dhe fin.

Heroi i lashtë hyn në këtë vepër, si një njeri që nuk e ka atë epërsi që kishte në shek. XII dhe i përvuajtur e i menduar i bashkon fjalët e veta me ato të autorit narrator. Pra gjithë thelbi postmodern qëndron këtu “*të kthehesh mbrapa, në histori, për të vëzhguar për të ironizuar e fshikulluar dhe jo për të arsyetuar*” (*Hatchion: 135*)

Krahasim i përfaqësimit të dhimbjes dhe qëndresës si koncepte kulturore në dy tekste

Sigurisht që edhe vepra e Ivo Andriçit është intertekst i transponuar i figurës epike të Gjergj Elez Alisë, në vitet e 20-ta të shek. XX kur u shkrua vepra e tij. Për ta dekonstruktuar figurën e Gjergj Elez Alisë në tregimin *Put Alije Derzeleza*, metodologjia më e përshtatshme është ajo psikoanalitike, sociologjike-politike, kategoria estetike e së ultës, primitives dhe sarkazmës. Më së miri e shpjegojmë me arketipet shoqërore dhe individuale të Gustav Jungut. Gjergj Elez Alia, për ata që e kishin dëgjuar dhe, nuk e kishin parë, është paraqitur si trim, shtatëllatë, i bukur, i fuqishëm, etj.

Faqja e parë e këtij tregimi-novelë, ka përshkrimin e njerëzve të statuseve të ndryshme, por kryesisht: punëtor krahu, robër, që ndërtonin një urë, Dizdar Sulaga me tre haraçllinj, tre arnautë salepxhinj, një murg grek, një tregtar serb me djalë e tij të heshtur e shtathedhur, një individ pervers nga Bihaqi që e thërrasin hoxhë dhe një grumbull qiraxhinjsh, xhambazësh, zhelanë rroba shqyer dhe ciganë. Më në fund Gjergj Elez Alia i cili pritet me respekt dhe kureshtje sepse shumë kishin dëgjuar për bëmat e tij por askush nuk e kishte parë atë.

Sigurisht që Andriçi deshi ta bëjë tregimin *Put Alije Derzeleza*, një vepër zbavitëse dhe futi brenda shumë gjëra të huaja për stoli dhe, për llojllojshmëri ka gjëra interesante, që përshkruan një mendësi turke-osmane por ka gjëra që i shndërron në farsë (në disa vende), gjë që si shpëton lexuesit të kujdesshëm në ato gjykimet thelbësore dhe solide se *sa herë që heroit ka iluzione, është romantik, por kur e tallin atë, interesi për veprën zbehet*. Në veprën e Andriçit Gjergj Elez Alia paraqitet: i egër, primitiv (homo primitivus sipas termave jungian), injorant, dhe i manipuluar nga instinktet.

Mund të thuhet se kjo paraqitje nuk është neutrale, por mbart një ngarkesë ideologjike dhe kulturore, me stereotipa dhe me qasje përçmuese, sidomos në kontekstin e një miti shqiptar kaq të shenjtë. Figurës së tij është fyese, është nënçmim kulturor dhe tentativë për të banalizuar heronjtë shqiptarë, si pjesë e një trendi më të gjerë në letërsinë e Ballkanit, ku figurat shqiptare shfaqen si të shëmtuar, të dhunshëm ose të pagdhendur dhe i kthyer në një kloun që argëton të tjerët. Në krahasim me versionet folklorike shqiptare, ky rrëfim është një kontrast brutal, për mënyrën se si ai e rrënon figurën e heroit dhe e shndërron atë në një simbol të turpit, dështimit dhe vetiluzionit. Përshkrimi grotesk: *Neobiçno nizak i zdepast, i da hoda sporo i raskoraçeno... ruke su mu bile nerazmjerno duge...*(Andriç: 45)

Që është një përshkrim deformues që jo vetëm e ul heroizmin e tij, por e kthen figurën e tij në karikaturë. Ne mund të gjejmë krahasime të figurës Alia Đerzeleza me Don Kishotin, Gregor Zamaza të Kafkës, Mujit të Kadareja, etj. Andriçi e ndërton tregimin si një komedi të errët ku: figura e epopesë ballkanike përthyeret në grotesk, ai nuk është hero por viktimë e kohës, prishja e mitit, d.m.th. goditje e krenarisë etnike e kulturore. Figura e Gjergj Elez Alisë në këngët tona kreshnike shfaqet si figurë epike ideale, me forcë mbinjerëzore, besnikëri ndaj familjes dhe me nandë plagë lufton kundër Bajlozit.

Bëmat e tij, janë heroizëm i pastër epik. Forca mbinjerëzore, plagët janë shenja nderi, besnikëria ndaj vëllezërve dhe lufta kundër Bajlozit si simbol i së keqes absolute. Kjo formë orale e bën heroizmin e tij mënyrë kolektive të trashëgueshme, gati të pavdekshme. Ky është model i heroit mitik që zë një vend të rëndësishëm në traditën popullore shqiptare. Ndërsa te Ivo Andriçi ai paraqitet si “hero i rrëzuar përtokë”, madje si një version i grotesk i Don Kishotit dhe, si metaforë e realitetit të tranzicionit të Ridvan Dibra. Ky kontrast paraqitjesh, zbulon diçka më të thellë se “rimarrje e mitit”, ai tregon për ndryshimin e funksionit të heroizmit mitik kur kalon nga goja e popullit, në letërsinë moderne, e postmoderne.

Secila nga këto vepra e përdor mitin për të folur për identitetin kombëtar dhe atë ballkanik. Andriçi e “dekonstrukton” mitin për t’i mveshur atij elemente donkishoteske. Te Andriçi, heroi zbret nga kali dhe bëhet “njerëzor”, i ngathët, obsesiv, naiv e grotesk. Dibra e *ritrajton*, mitin e Gjergj Elez Alisë, ndërsa këngët kreshnike shqiptare e ruajnë si thesar kolektiv popullor. Nqs, i referohemi Joseph Campbell për *monomitin*, ai e sheh veprimin e heroit si *histori universale*, ndërsa Northrop Frye²⁶, si *sistem historish që lidhen mes tyre*. Miti i Gjergj Elez Alisë, në variantet ballkanike anon nga teoria e Frye, si sistem historish, ku të gjitha historitë janë variante të të njëjtave modele sikurse na dalin në narrativën ballkanike, arketipi i Gjergj Elez Alisë, në intertekstin e Dibrës dhe të Ivo Andriçit.

Përfundimi

Në veprën e Ridvan Dibrës, më shumë se triumfi i jetës kumbon triumfi i vdekjes së Gjergj Elez Alisë, *vdekja me nder është kapak floriri*, thotë populli. Çdo rresht që kemi lexuar në këtë roman, flet për kalimin e jetës rinore, nën mundimin e plagëve, brengën për motrën që do mbetej “*pa krahë*”, oxhaku pa një burrë, ecja e jetës drejt rënies, që ka në fund zhytjen në hijen e vdekjes. Edhe pse Dibra e paraqet Gjergj Elez Alinë, si njeri të rëndomtë, të transponuar nga shek. XII në shek. XXI, ajo që ndjehet mes rreshtash, ajo *strukturë e papranishme*, është aty, e gjallë e freskët, aktuale.

Kur shpirti shkëputet për t’iu kushtuar shenjtërisë dhe heroizmit dhe, përbuz dhe nuk i ndjen më dashuritë tokësore: jetën, rininë, forca tërheqëse nuk zhdukët plotësisht, ndjeshmëria që e kishte shoqëruar, për jetën, dashurinë, të fejuarën, motrën e vetme, shndërrohet në virtyte më të larta morale dhe njerëzore, të cilat i japin liri dhe fuqi për herë të fundit, të ngrihet nga shtrati “*gjysmë i vdekur*” për të dalë në betejë për *udhëtimin e fundit* dhe pas mundimeve të ashpra, qëndron i fortë dhe i përqendruar, në këto minuta të fundit të përmbylljes së lavdishme të jetës së tij. Dhe pasi ka kapërcyer, gjithë vuajtjet dhe sforcimet e dyluftimit, ai jep atë çfarë është më e mirë, me fisnikërinë e tij njerëzore, në fushën e mejdanit, gjënë më të çmuar-jetën, për tokën, motrën, të fejuarën, njerëzit!

Njerëzit e lumtur nuk e krijojnë historinë, thotë një fjalë popullore franceze!

²⁶ Northrop Frye, (1990), *Anatomia e kritikës*, Rilindja, Prishtinë, f. 281.

Referencat

- [1]. Sinani, Sh. (2011) Etnos në Epos, Shtëpia botuese, Naimi, Tiranë, ISBN: 978-9928-109-02-6.
- [2]. Dibra, R (1999), Triumfi i Gjergj Elez Alisë, Onufri, Tiranë. ISBN 99927-30-43-9.
- [3]. Andriç, Ivo, (1920), *Ильм Алије Ђерзелеза*.
- [4]. Arnold van Gennep (1970), The ritës of Passage, The University of Chicago Press, 60637,
- [5]. Hutcheon, L. (2003), A Poetics of Postmodernism, History, Theory, Fiction, Routledge Taylor&Francis Group, New York and London. ISBN 0-415-00706-2(pbk).
- [6]. Jung, C. (2006), *Psikologjia analitike*, Fan Noli, Tiranë.
- [7]. Dibra, Ridvan, (1999), Triumfi i Gjergj Elez Alisë, Onufri, Tiranë.
- [8]. Andriç, Ivo. (1920) Put Alije Đerzeleza. Beograd: Srpska književna zadruga.
- [9]. Derrida, Jacques, (1976), Of Grammatology, Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- [10]. Todorova, Maria (1997). Imagining the Balkans. Oxford: Oxford University Press.
- [11]. Bloom, Harold (1973), The Anxiety of Influence, New York: Oxford University Press.
- [12]. Zlatar, Zdenko, (1985), The Slavic Epic and Heroic Tradition. Zagreb, Sveučilišna naklada.
- [13]. Banac, Ivo (1984). The National Question in Yugoslavia: Origins, History, Politics. Ithaca: Cornell University Press.
- [14]. Bakhtin, M. (1982), *The Dialogic Imagination: Four Essays*. H.M. University of Texas Press.
- [15]. Sinani, Shaban, (2012), *Tradita gojore si etnotekst*, Shtëpia Botuese Naimi, Tiranë.
- [16]. Sinani, Shaban, (2015), *Mitologji në eposin e kreshnikëve*, Shtëpia Botuese Naimi, Tiranë.
- [17]. Frye Northrop, (1990), *Anatomia e kritikës*, Rilindja, Prishtinë.